

KE STAVEBNÍMU VÝVOJI ZÁMECKÉHO AREÁLU V PYŠELÍCH

EVA VYLETOVÁ, PAVEL KROUPA

Areál zámku v Pyšelicích (okres Praha - východ) je z historického hlediska rozsáhlý komplex, sestávající z několika částí. Jádrem tvoří vlastní zámecká budova, severovýchodně od ní je bývalý barokní špýchar s přilehlým obytným stavením postaveným v období romantické úpravy zámku a brána do dvora. Zámecký areál je směrem do dnešního náměstí uzavřen ohradní zdí a objektem čp. 6. V jižní části areálu je budova bývalého lihovaru, dále monumentální pozdně klasicistní budova a jihovýchodně situovaná stodola s barokním jádrem. Areál je na jižní straně uzavřen ohradní zdí postavenou v souvislosti se zmíněnou romantickou úpravou zámeckého komplexu. Součástí historického areálu zámku bylo i několik zahrad a parků.

Cílem této studie není podat úplný obraz vývoje tohoto složitěho celku, ale přispět k poznání stavebního vývoje areálu (a tím i k poznání vývoje Pyšel jako sídelního celku) rozбором dvou nejstarších, a tím i klíčových částí areálu, a to vlastní budovy zámku a objektu čp. 6. Stať čerpá z výsledků průzkumů, prováděných při postupných opravách obou objektů v letech 1993 - 95. Opravy průčelí byly provázeny nezbytným povrchovým průzkumem omítek a odhaleného zdiva. Vzhledem k výše uvedenému byla zvolena metoda monografického zpracování

Obr. 1: Pyšely, mapa stabilního katastru, r. 1841. I - zámek, II - objekt čp. 6.

stavebního vývoje obou částí formou samostatných kapitol, přičemž v textu i v grafické části jsou uvedeny vzájemné slohové a časové souvislosti.

STAVEBNÍ VÝVOJ OBJEKTU ČP. 6

Gotické sídlo

Středověkou etapu vývoje sídla v Pyšelicích dokumentuje pouze dochovaný sklep. Sklep sestává ze dvou valeně zaklenutých prostor obdélného půdorysu, které jsou za sebou orientovány ve směru od bývalé zámecké zahrady k náměstí. Jsou situovány do prostoru pod severovýchodní polovinu původního renesančního obytného stavení. Obě sklepní prostory jsou zaklenuty valenou klenbou, prostor blíže k náměstí je širší a zasahuje převážnou částí svého půdorysu pod náměstí. Druhý, užší prostor je v příčném směru přepažen kamennou příčkou s portálem. Portál má půlkruhový záklenek a prostě okosené ostění z tesaných kvádrů. Spodní část portálu je zakryta recentními nánošy. Portál je orientován svou vnější stranou směrem k zahradě, a proto je třeba předpokládat původní vstup do sklepních prostor z tohoto směru, kde se nalézá dnes částečně zasypané schodiště, ústící do prostoru užšího sklepa vstupem s jednou odstupněným ostěním, vyzděným z lomového kamene se segmentovým záklenkem. Dnešní vstup do sklepa z prostoru bývalé renesanční brány je dodatečný. Druhý dodatečný vstup do sklepa vznikl prora-

Obr. 2: Pyšely, objekt čp. 6, celkový pohled z prostoru náměstí. Současný stav. Foto P. Kroupa.

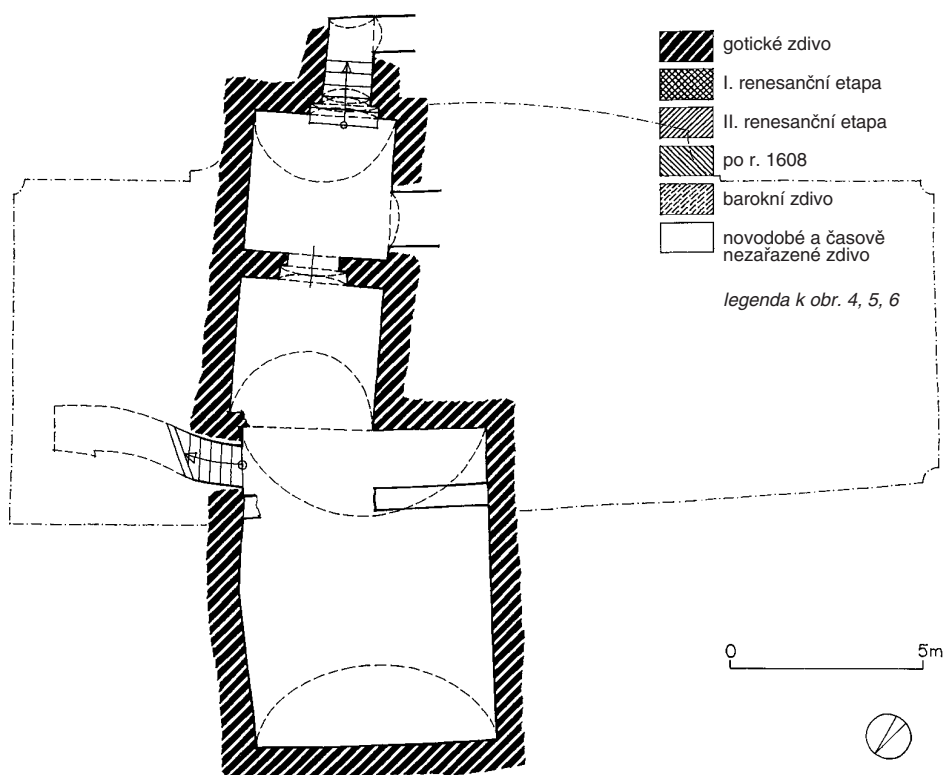

Obr. 3: Pyšely, objekt čp. 6, gotický portál ve sklepním prostoru. Foto P. Kroupa.

žením podzemní chodby, která propojuje sklep s přístavbou z 19. století, přiléhající k jihozápadnímu konci zkoumaného objektu.

Slohové a časové určení této gotické etapy je možno opřít pouze o rozbor dochovaného gotického portálu. Půlkruhový záklenek a prostý okos jeho ostění umožňují pokus o slohovou

analýzu. Vzhledem k tomu, že spodní část ostění portálu je skrytá, je třeba vytýčit možnosti tvarových řešení této partie. Základním vodítkem je existence nebo absence soklu. V případě soklu se varianty rozšiřují na několik dalších možností, daných jeho tvarem. Nejpravděpodobněji šlo (vzhledem k četnosti výskytu jednotlivých možných variant) o jednu ze dvou nejběžněji užívaných tvarových řešení, uvedených již v literatuře.¹⁾ V obou těchto případech jde o tvary známé již z architektury 14. století, resp. z jeho posledního desetiletí.²⁾ Rovněž tak v případě, kdy ostění vyrůstá přímo z prahu bez soklu, nalezneme obdobu v portálu ve sklepní prostře západního křídla hradu Krakovce z let 1381 - 1383.³⁾ Na základě takto s velkou pravděpodobností určené tvarové morfologie pyšelského portálu je možno jej časově vročit nejdříve do 80. let 14. století. Toto časové určení umožňuje pokusit se o určení stavebníka. Písemné prameny v tomto období nejčastěji zmiňují Čeňka z Pyšel. Prvá zpráva o něm je k roku 1381,⁴⁾ poslední k roku 1433.⁵⁾ Zprávy k tomuto jménu se zřejmě nevztahují na jednu osobu, ale na otce a syna.⁶⁾ K roku 1381 je dále uvedený Bohunek, řečený Žluva,⁷⁾ a „Jessco dictus Pylik“,⁸⁾ k roku 1383 se uvádí Vojslav z Pyšel.⁹⁾ Zřejmě nejvýznamnějším jménem je Odolen z Pyšel. Ten je uveden k roku 1391¹⁰⁾ a zejména dvakrát k roku 1399,¹¹⁾ jako představitel panské jednoty, u příležitosti ujednání dočasně smíru se stranou královskou. Jeho jméno se objevuje i po roce 1400.¹²⁾ Z citovaných listin z roku 1399 je zřejmé, že Odolen byl postavou velmi výraznou, u které nelze vyloučit vzhledem k jeho pravděpodobným politickým aktivitám i kontakt s vyspělým uměleckým prostředím. Je lákavé, i když to prozatím zůstane ve stadiu hypotézy, ztotožnit výstavbu zkoumaného gotického sídla právě s tímto jménem.¹³⁾

Obr. 4: Pyšely, objekt čp. 6, situace sklepa. Zaměření bylo provedeno oměrnou metodou za účelem vyhotovení schematu stavebního vývoje objektu, a nelze proto vyloučit nedostatky. (Zaměřili: P. Kroupa a E. Vyletová.)

1) J. Muk, Stavebně historický průzkum táboreského podzemí, in *Průzkumy památek II*, 1994, s. 13. Jde o typy A a B zde uvedené.

2) J. Muk, 1. c., s. 13.

3) D. Menclová, *České hrady II*, Praha 1972, s. 140, obr. 195.

4) *Archiv český* (dále AČ) XXXI, s. 302.

5) AČ III, s. 506.

6) J. Chvojka, *Pyšely*, Praha 1995, s. 11.

7) AČ XXXI, s. 302.

8) AČ XXXI, s. 302.

9) J. Chvojka, 1. c., s. 10.

10) AČ XXXI, s. 245, 246.

11) AČ I, s. 61, 63.

12) AČ XXXV, s. 65, 261.

13) Autoři jsou si vědomi toho, že naznačená úvaha je hypotetická a že nelze vyloučit ani jiné časové určení vzniku dochovaných částí gotického sídla.

O podobě nadzemních částí gotického sídla nelze říci nic určitého. Ve hmotě stávajících konstrukcí není s největší pravděpodobností dochováno nic. Není vyloučeno, že nadzemní části gotického sídla byly převážně ze spalného materiálu, a podlely tak pozdějším pohromám. Pravděpodobně se rozkládaly v prostoru nad sklepem. Středověkého původu mohl být i v literatuře zmiňovaný objekt a věž.¹⁴⁾ Věž stála pravděpodobně při severním nároží sídla mezi náměstím a dnešním zámekem, kde mohla plnit strategickou obrannou funkci v neohroženějším směru, který představoval stoupající terén na severní straně od tvrze.

Je obtížné určit, jakým způsobem bylo území Pyšel ve středověku majetkoprávně rozděleno mezi jednotlivé vlastníky. Určitým vodítkem může být právě mírně zaoblená severní strana tvrze (patrně od středověku až po renesanci ohrazená), jejíž průběh je dodnes čitelný v průběhu domů a zdi na jižní straně náměstí. Nelze vyloučit, že v prostoru u kostela existovalo druhé sídelní centrum, náležející jinému rodu, a to ještě ve vrcholném či pozdním středověku. Je ale také pravděpodobné, že již v průběhu středověku se začíná s konečnou platností formovat urbanistická

struktura prostoru pyšelského náměstí, vzniklá přirozeným souběhem tří cest. Současná zástavba v prostoru náměstí je barokního původu,¹⁵⁾ s klasicistními a novodobými úpravami z 19. a 20. století. Předpokládáme středověké objekty v prostoru náměstí byly pravděpodobně ze spalných materiálů a podlely zkáze.

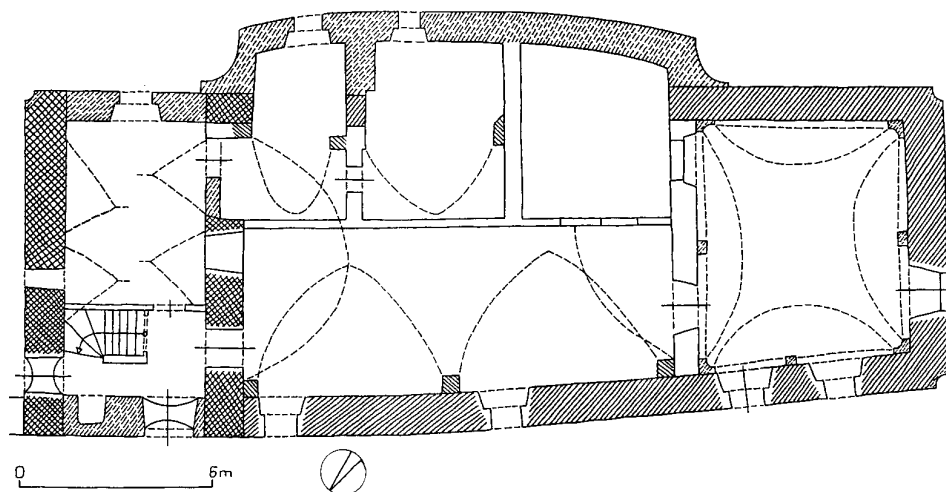
První renesanční etapa

Do tohoto období vývoje je třeba zařadit bránu tvořící dnes severovýchodní trakt objektu čp. 6. Původní renesanční brána byla orientována kolmo k náměstí. Jde o původně samostatně stojící objekt s vnitřním prostorem zaklenutým valeně s proti sobě umístěnými, navzájem prostrádanými štukovými žebírky, zakončenými na koncích vytaženými hroty. Nebyly zjištěny žádné stopy po obranných mechanismech. V severovýchodní stěně brány je původní špaletové okénko. Brána byla pravděpodobně přízemní, ke tvaru střechy se lze vyjádřit pouze hypoteticky. Šířka brány je dána úrovní jihozápadní obvodové zdi, určené spárou v průčelní fasádě čp. 6. Vnější líc této zdi byla původně pokryta bílou hlazenou vápennou omítkou. Lze předpokládat, že průčelí brány směrem

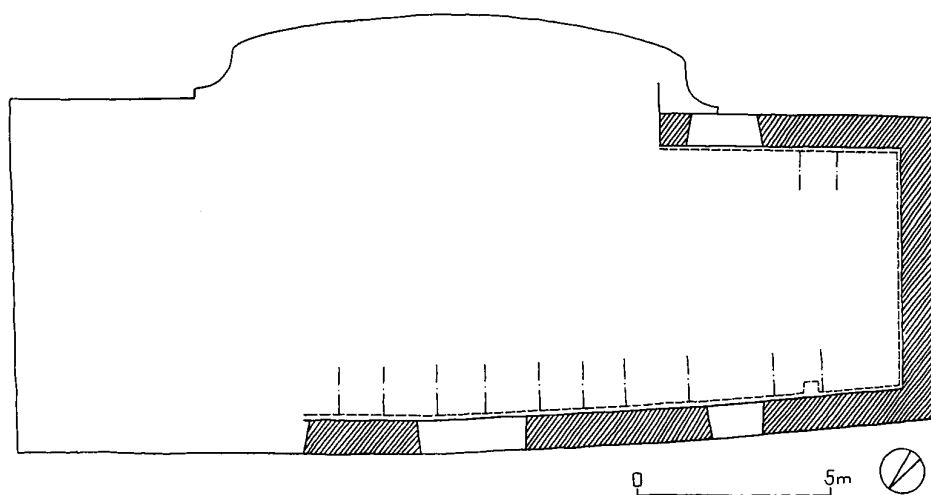
do náměstí lícovalo s přiléhajícími úseky ohradních zdí, dodnes snad dochovanými v nejnižších částech ohradní zdi na severovýchodní straně brány a v dnešní obvodové zdi čp. 6 na druhé straně brány. Zřízení brány nepochybně souvisí s výstavbou budovy renesančního zámku snad v 80. letech 16. století (viz kapitola o stavebním vývoji zámecké budovy). Nelze zcela vyloučit, že brána představovala hlavní vjezd do prostoru renesančního sídla, nicméně se zdá více pravděpodobné, že brána měla hospodářský význam, jako vjezd pro provozní potřeby sídla. Pro to by svědčila její poloha směrem do náměstí (k otázce předpokládané polohy hlavní brány viz kapitola o stavebním vývoji zámecké budovy).

Druhá renesanční etapa

V rámci této etapy byl k jihozápadní zdi brány, snad s částečným využitím ohradní zdi, přistavěn jednotraktový obdélný dům. Dům byl situován svou delší stranou do náměstí, byl patrový, s patrem prolomeným do

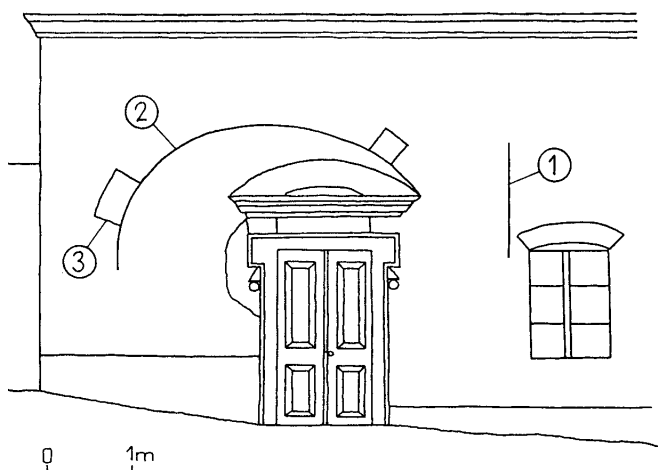
Obr. 5: Pyšely, objekt čp. 6, přízemí, schéma stavebního vývoje. Zaměření bylo provedeno oměrnou metodou za účelem vyhotovení schematu stavebního vývoje objektu, a nelze proto vyloučit nedostatky. (Zaměřili: P. Kroupa a E. Vyletová.)

Obr. 6: Pyšely, objekt čp. 6, prostor půdy (původní patro), nálezořá situace se zachycením okenních nik, ústupku pro podlahu patra a kapes po trámech. Zaměření bylo provedeno oměrnou metodou za účelem vyhotovení schematu stavebního vývoje objektu, a nelze proto vyloučit nedostatky. (Zaměřili: P. Kroupa a E. Vyletová.)

15) Urbanistický vývoj celého sídelního místa by mohl být osvětlen podrobným stavebně historickým průzkumem profánní zástavby v prostoru náměstí, který prozatím nebyl proveden.

14) Fr. Pokorný, Památnosti městečka Pyšely, Praha 1907, s. 9.

Obr. 7: Pyšely, objekt čp. 6, průčelí do prostoru náměstí v místech bývalé renesanční brány, nálezořová situace. 1 - zachycená spára oddělující samostatný objekt brány od renesančního domu, 2 - oblouk vnějšího líce průjezdu brány, 3 - cihelné zdivo záklenku. (Zaměřili: P. Kroupa a E. Vyletová.)

náměstí minimálně dvěma okny. Špalety obou oken byly zachyceny v prostoru dnešní půdy domu. Strop nad přízemím byl trámový, na vnitřním líci obvodové zdi je ústupek pro prkennou podlahu. Ostění obou oken v patře sbíhala až na úroveň původní podlahy, byla mírně kónická, nečleněná, pokrytá bílou vápennou hlazenou omítkou. K výšce patra se nelze vyjádřit, pouze lze předpokládat, že dům do značné míry převyšoval sousední starší bránu. Na straně zahradní byly v patře zachyceny špalety jednoho okna. Nelze vyloučit, že další okna byla v místech, kde pozdější barokní přestavba zničila střední část obvodové zdi domu. Na krátké čelní straně domu směrem ke kostelu okno v patře nebylo. V souvislosti se stavbou tohoto domu byl prolomen vstup do bývalé brány v její jihozápadní zdi, který propojil oba objekty.

Pro časové a slohové zařazení domu chybí záchytné znaky. Lze konstatovat, že šlo o poměrně honosný obytný dům, nepochybně s výstavným průčelím směrem do náměstí, splňující dobové požadavky pro odpovídající reprezentaci. Je nepochybné, že dům mohl být vystavěn až po zániku obranné (byť pojaté v rovině spíše symbolu než reality) funkce ohradní zdi a brány. Vzhledem ke stále vel-

Obr. 8: Pyšely, objekt čp. 6, klenba renesanční brány. Foto P. Kroupa.

Obr. 9: Pyšely, objekt čp. 6, průčelí do náměstí, zachycená spára oddělující objekt renesanční brány od renesančního domu se zbytkem omítky původně vnějšího líce jihozápadní zdi brány. Snímek P. Kroupa

Obr. 10: Pyšely, objekt čp. 6, průčelí do náměstí, zachycený záklenek vjezdu renesanční brány. Snímek P. Kroupa.

Obr. 11: Pyšely, objekt čp. 6, půdní prostor (původní patro), vnitřní omítky patra renesančního domu s ostěním okenní niky. Foto P. Kroupa.

Obr. 12: Pyšely, objekt čp. 6, zahradní průčelí, záklenek renesanční brány. Snímek P. Kroupa.

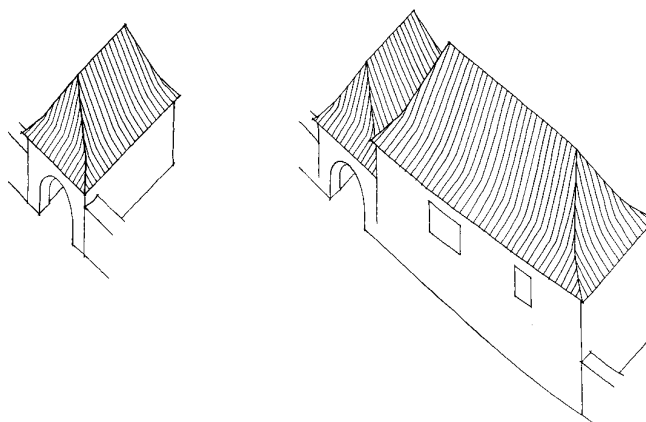
mi nerovným lícům zdí a omítek klademe vznik domu do doby předbělohorské, tj. do období, kdy Pyšely vlastnil Karel Mračský z Dubé.¹⁶⁾

Raně barokní etapa

Potřeba stavebních prací kladených do této etapy byla pravděpodobně vyvolána vyplněním zámku v roce 1608. Do obvodových zdí domu byla vložena v jeho severovýchodní dvoutřetinové části valená klenba s výsečemi. V jihozápadní části domu zůstal patrně i nadále trámový strop. Klenby byly opřeny o samostatné pilíře, přisazené k obvodovým zdem domu. V této etapě byl stále ještě respektován půdorysný tvar a rozsah původního renesančního domu. Nelze vyloučit, že již v této době došlo k některým úpravám ve vnitřních komunikacích, tj. že byly vybourány nové dveřní otvory a zazděny stávající. Dle typu a tvaru klenby řadíme tuto etapu do doby pobělohorské, jako raně barokní projev.

Pozdně barokní etapa

Hlavním cílem této pozdně barokní etapy bylo sjednotit vnější výraz doposud nesourodého objektu a vtisknout mu podobu jednotného, symetricky komponovaného objektu, přičemž hlavní důraz byl kladen na zahradní průčelí. Právě tato strana budovy byla přestavěna v duchu dynamického baroka, kdy střední rizalit byl po odbourání části vnější zdi renesančního domu malebně konkávně vybočen směrem do zahrady, nároží domu byla konvexně vyžlabena a celé zahradní průčelí bylo co nejvíce přiblíženo k ideální symetrii. Zároveň byl jihozápadní trakt domu zaklenut plackou, opřenou o samostatné pilířky vložené do koutů místnosti. Tvarosloví této etapy naznačuje, že proběhla současně s barokními úpravami vlastního zámku. Vzhledem ke slohovému charakteru této přestavby se jeví velmi pravděpodobné, že jejím stavebníkem byl Jan Jindřich z Bissingen, který se v Pyšelích usadil v roce 1746 a který byl po své smrti v roce 1778 pohřben v kryptě zdejšího kostela.¹⁷⁾ Dynamický charakter zde aplikované barokní architektury má obdoby v dalších stavbách na jeho

Obr. 13: Pyšely, objekt čp. 6, hmotová rekonstrukce brány v I. etapě a renesančního domu s branou v II. etapě renesanční výstavby. (Kresba E. Vyletová.)

tehdejších panství, mimo jiné i na přestavbě kostela Pozdvížení sv. Kříže přímo v Pyšelích. V rámci těchto úprav byl nejspíše proveden i barokní portál z náměstí do prostoru bývalé renesanční brány.

Novodobé úpravy

Tyto stavební zásahy nejsou významné, objekt byl spíše jimi znehodnocen. Za zmínku stojí pouze přístavba na jihozápadním konci objektu, která v průběhu 19. stol. prodělala několik dílčích změn. Avšak stavební vývoj této části objektu není předmětem této statě.

STAVEBNÍ VÝVOJ ZÁMKU

Renesanční sídlo

Budova zámku v Pyšelích je s největší pravděpodobností až renesanční novostavba. Starší původ konstrukcí nebyl při průzkumu prokázán a v objektu nebyly zjištěny žádné středověké články. Renesančnímu založení odpovídá i zcela pravidelný čtvercový půdorys. Stoprocentně však nelze středověké konstrukce vyloučit s ohledem na omezený rozsah provedeného průzkumu.¹⁸⁾

O umístění gotického sídla a jeho dochovaných konstrukcí bylo pojednáno v předchozí části textu.

Renesanční tvrz byla vystavěna východně od zjištěného jádra gotického sídla. Umístění renesanční tvrže však již svědčí o zcela jiném pojetí jejího začlenění do okolí než tomu bylo u opevněného středověkého sídla. Při výstavbě již zřejmě nebyla hlavním hlediskem obranná funkce sídla a mohlo se zde výrazněji uplatnit výtvarné hledisko s jasným kompozičním záměrem. Vstupní jihozápadní průčelí tvrže bylo obráceno do zahrady, na jejíž ose byl pravděpodobně umístěn hlavní vstup do areálu. Osa celé kompozice tak směřovala do prostoru před vstupem do areálu kostela. Tato situace je zřejmá na mapě stabilního katastru z roku 1841.

Renesanční tvrz má čtvercový půdorys o straně 25 metrů. Je vymezena obvodovým zdí dnešní stavby bez barokních symetricky umístěných přístaveb. Dokládají to fragmenty sgrafit dochované na všech čtyřech průčelích včetně částí průčelí pod barokními přístavbami. Dispozice

16) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království českého XV, Praha 1927, s. 212.

17) J. Chvojka, I. c., s. 23.18) Interiér stavby je užíván a nebylo možné v něm provést hloubkový průzkum.

18) Interiér stavby je užíván a nebylo možné v něm provést hloubkový průzkum.

je v podstatě trojtraktová s halou - mázhausem s navazujícím schodištěm ve středním traktu¹⁹⁾ a trojicí místností v obou krajních traktech. Situace původního schodiště se však částečně lišila od dnešního, jak vyplývá z dochované části klenby sousedního prostoru. Renesanční schodiště zaujímal půdorysně pouze levou polovinu dnešního schodiště. Hala byla ústředním prostorem dispozice se vstupem z exteriéru na jihozápadní straně. Hala, zabírající dvě třetiny půdorysu středního traktu, byla klenutá neckovou klenbou s trojúhelnými a koutovými výsečemi. Prostor haly se zachoval pouze z části, neboť později byla přepažena a jižní polovina klenby odstraněna. V čele obou krajních traktů po stranách haly byla situována rozlehlá, původně klenutá místnost. Z části klenby zachované v místnosti po levé straně haly je zřejmé, že místnost byla sklenuta valeně s dvojicí styčných trojúhelných výsečí. Je pravděpodobné, že shodnou klenbu měla i protější místnost v čele pravého traktu. Za tou-

Obr. 14: Pyšely, zámek, celkový pohled. Foto E. Vyletová.

Obr. 15: Pyšely, zámek, klenba haly v přízemí. Foto P. Kroupa.

to místností v pravém traktu následovala zhruba čtvercová místnost, původně sklenutá zřejmě křížovou klenbou. Svědčí o tom dnes pouze otisky oblouků klenby na stěnách. Další rohová místnost zasahovala svým půdorysem částečně do středního traktu a uzavírala tak společně se sousedním schodištěm dispozici na severovýchodní straně. Místnost byla klenutá valeně s dvojicí styčných trojúhelných výsečí, které byly narušeny pozdějšími přestavbami. Levá část klenby byla odstraněna při přestavbě schodiště. Při této místnosti bylo do východní obvodové zdi vestavě-

19) Umístění původního schodiště dokládá mimo jiné i popis z r. 1717: „... a tento dolejší štok všecek mimo spížirny sklenutý, z kteréhožto mázhausu vedle kuchyně jsou schody do hořejšího štoku...“ (in Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha a okolí, Praha 1988, s. 157).

no další šnekové schodiště, které je pravděpodobně rovněž renesančního původu. V levém traktu za velkou čelní místností byly situovány další dvě místnosti menších rozměrů, sklenuté valenými půlkruhovými klenbami s vrcholnicemi kolmými k ose traktu. Střední místnost sloužila jako kuchyně.²⁰⁾ V rohové severní místnosti je zachován kamenný portál do prostoru barokní přístavby pod kaplí. Ostění je profilováno dvěma pravouhlými ústupky. Portál je pravděpodobně renesančního původu. O tom, zda je na původním místě, nelze bez hloubkového průzkumu v interiéru rozhodnout. Je však možné, že zde byl vstup do tehdy ještě stojících částí středověké tvrze.²¹⁾ Renesančního původu je rovněž kamenný portál v protilehlé místnosti východního traktu. Římsa portálu je profilovaná čtvrtkruhem a pravouhlým ústupkem. Portál zde byl zřejmě druhotně použit při barokní přestavbě. Oba portály jsou jedinými zachovanými renesančními architektonickými články.

Renesančního původu je jediný sklep pod místností v čele levého traktu. Sklep je zaklenut valenou klenbou z kamenného lomového zdiva. Dělicí konstrukce byla vložena dodatečně.

Patro renesanční tvrze mělo dispozici shodnou s přízemím. Jádro dispozice tvořila střední hala - mázhaus, obklopený místnostmi ze tří stran. Hala byla původně klenutá, ostatní místnosti zřejmě převážně plochostropé.²²⁾ Renesanční dispozice byla poznamenána pozdějšími úpravami - předělením haly a odstraněním její klenby, přestavbou schodiště a přilehlých prostor.

Průčelí renesanční tvrze pokrývalo psaníčkové sgrafito, jehož fragmenty byly zjištěny na všech čtyřech stranách budovy. Podrobný průzkum zdiva bylo možné provést pou-

20) Viz popis z r. 1717 in Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1. c., s. 157.

21) Fr. V. Pokorný, 1. c., s. 9.

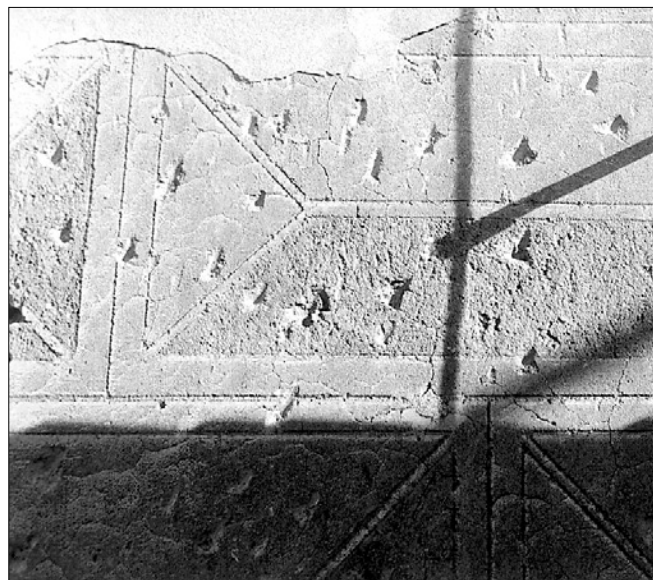
22) Viz popis z r. 1717 in Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1. c., s. 157.

ze na severovýchodním průčelí (obr. 20). Stavba byla zděná z nepravidelného kamenného lomového zdiva, které je ukončeno pod cihelnou římsou 1. patra. Ve zdivu byly zjištěny zazděné otvory z několika fází výstavby. Renesanční etapě lze pravděpodobně připsat dvě spáry zazděných otvorů s cihelným ostěním a dochovanou omítkou ve spáře pod římsou 1. patra. Spáry jsou v horní části přerušeny římsou 1. patra, ve spodní části vloženými půlkruhovými záklenky klasicistních oken. Spáry otvorů mohou souviset s konstrukcí původního schodiště. Renesanční je cihelný vynášecí oblouk mezi 2. a 3. okenní osou patra. Původní otvor pod ním musel být zazděn při přestavbě schodiště, kdy byla v místě okenního otvoru zřízena zeď. Z uvedených nálezů si lze utvořit představu o vnější podobě renesanční tvrze jen částečně. Víme, že tvrz byla patrová se sgrafitovými omítkami na fasádách. Okenní osy byly umístěny v podstatě shodně s dnešními. K částečné změně v umístění oken došlo zřejmě na severovýchodním průčelí v souvislosti s přestavbou schodiště. Původní podoba oken se nezachovala. Neznáme ani tvar původní střechy.

Výstavbu renesančního sídla lze nejspíše spojit s významnou osobou Karla Mračského z Dubé, který získal Pyšely před rokem 1586 a vlastnil je do roku 1623.²³⁾ Karel Mračský z Dubé byl královským radou a nejvyšším sudím zemským.²⁴⁾ Díky svému postavení a zřejmě čilým kontak-

23) A. Sedláček, 1. c., s. 212.

24) Ottův slovník XVII, Praha 1901, s. 808.

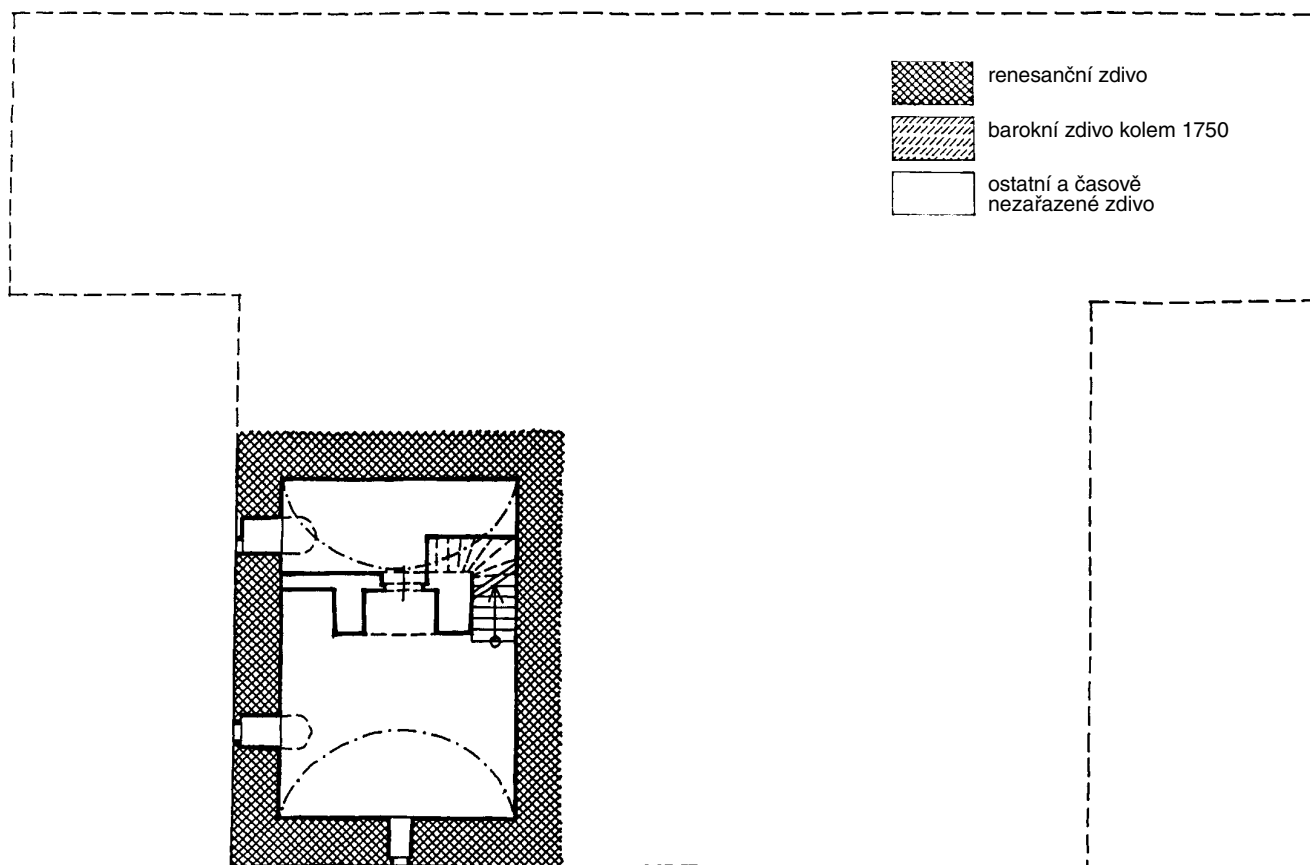

Obr. 16: Pyšely, zámek, detail sgrafita na jihozápadním průčelí. Foto E. Vyletové.

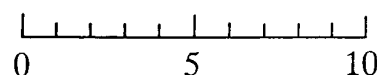
tům s cizinou byl jistě dobře obeznámen s pokročilým výtvarným a architektonickým projevem renesanční Itálie. Datování výstavby je pouze hypotetické, mohlo k ní dojít snad v 80. letech 16. století.²⁵⁾

25) Úvaha o datování stavby mezi léta 1584 - 1587 vychází z poněkud nejisté zmínky, že v r. 1584 je uváděna ještě tvrz a v r. 1587 již zámek.

SKLEP

Obr. 17: Pyšely, zámek, půdorys sklepa, přízemí a patra, schéma stavebního vývoje. (Analýzu stavebního vývoje provedli P. Kroupa a E. Vyletová s použitím zaměření Obnovy památek.)

Renesanční tvrz v Pyšelicích je u nás poměrně vzácným příkladem čtvercové dispozice odvozené z italských vzorů renesančních vil. Tato dispozice volně připomíná ideální schéma půdorysu rozděleného na 9 čtverců se střední halou - mázausem a čtvercovými místnostmi po stranách. Půdorys tvrze je přesný čtverec o straně 25 metrů. Rozdílly jsou v šířce traktů. Zatímco levý a střední trakt mají shodnou šířku 710 cm, pravý trakt je užší. Rovněž půdorysné rozměry místností nejsou čtvercové. Z tvrze ve středních Čechách se tomuto typu nejvíce blíží tvrz v Hřebečnicích v okrese Rakovník. Její čtvercový půdorys o straně 19 metrů je rozdělen na 3 trakty s halou ve středním širším traktu a sedmi téměř čtvercovými místnostmi po obvodu.²⁶⁾ Obdobnou dispozici má i renesanční tvrz v Křepenicích v okrese Příbram, datovaná shodně do 80. let 16. století.²⁷⁾ Její vnitřní uspořádání je však vzdálenější ideálnímu schématu než v obou předchozích případech. K tomuto stavebnímu typu patří zřejmě i dosud blíže neprozkoumaná tvrz v Hlavenci v okrese Mladá Boleslav. Průčelí tvrze v Pyšelicích měla typickou renesanční výzdobu s psaníčkovým sgrafitem. Žádný další motiv sgrafitové vý-

(In: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1. c., s. 156).

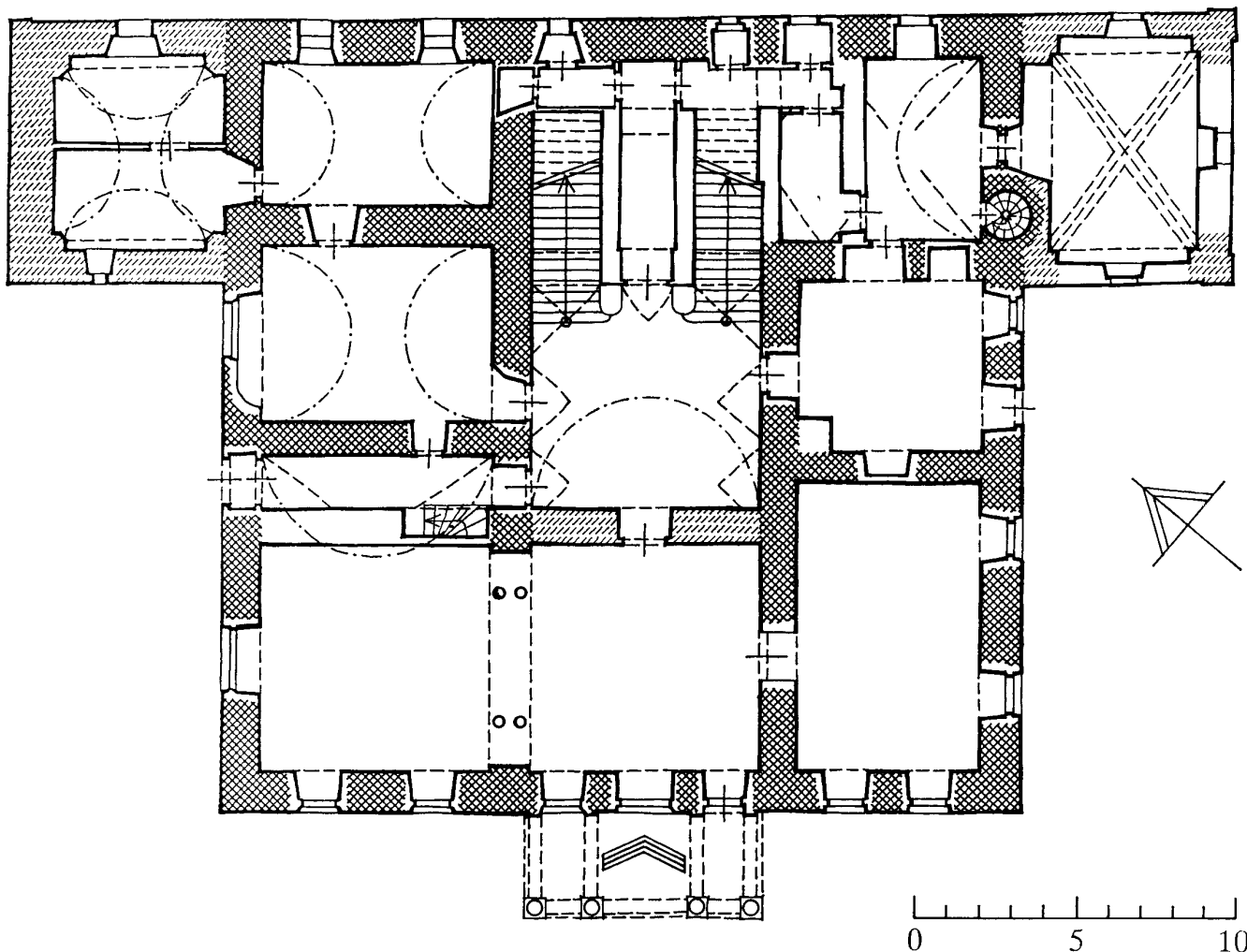
26) Dle nepublikovaného zaměření P. Chotěbora.

27) J. Krčálová, *Renesanční stavby B. Maggiho v Čechách a na Moravě*, Praha 1986, s. 39.

Obr. 18: Pyšely, zámek, dochované sgrafito na nároží severovýchodního průčelí s navazující barokní přístavbou. Snímek E. Vyletová.

PŘÍZEMÍ

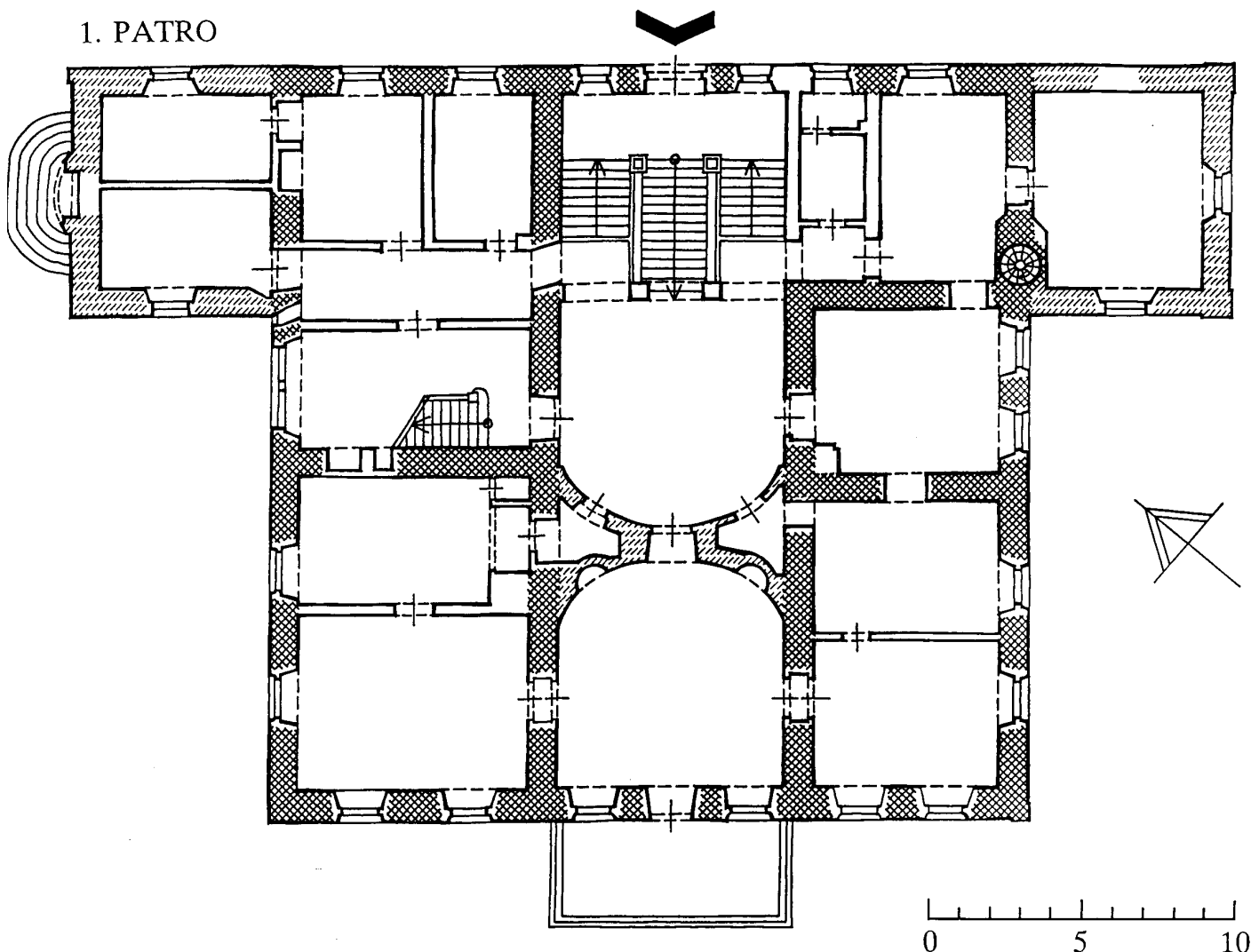
Obr. 19: Pyšely, zámek. Zachycená spára snad renesančního otvoru se zbytky omítky a dodatečně vloženým obloukem klasicistního okna ve střední ose severovýchodní fasády. Snímek E. Vyletová.

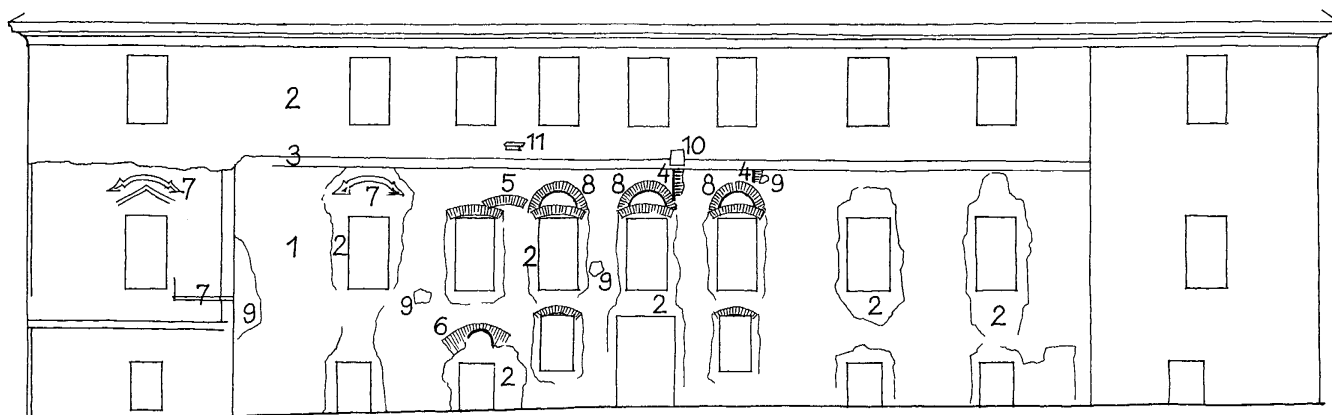
zdoby na průčelí nebyl zjištěn. Bohužel není nic známo o podobě hlavního vstupu, kde bychom mohli očekávat náročnější výtvarné řešení.

Barokní přestavba

Raně barokní úpravy sídla, poškozeného vpádem vojska v roce 1608 a v době třicetileté války, se zřejmě výraznějším způsobem neprojevily ve vzhledu stavby. Zásadnější přestavba spadá až do období pozdního baroka. K hranolové patrové stavbě byly symetricky ke střední ose severovýchodního průčelí připojeny dvě obdélné patrové přístavby, byla upravena průčelí a tvar střechy. V patře západní přístavby byla situována kaple se vstupem z exteriéru. Před kaplí byla vytvořena terasa zřejmě na substrukcích starších staveb. Zachoval se kamenný barokní portál do kaple z terasy, jehož tvarosloví s konvexně zaobleným půdorysem nese rysy dynamického baroka. Prostor pod kaplí je zaklenut plackou s koutovými piliři. Přízemí východní přístavby sklenuté klášterní klenbou s výsečemi, bylo otevřené do exteriéru klenutými vjezdy, jejichž zazděné oblouky byly odhaleny při průzkumu. Do období pozdního baroka lze nejspíše zařadit i stavební úpravu původní haly v přízemí a patře, které byly předěleny na 2 prostory. Půdorys dělicí stěny v patře má tvar složený ze dvou půloválů s dvojicí otopných komor uvnitř. Tvar této stěny mohl souviset i s tvarem dvojice půlkruhových schodišť s dře-

1. PATRO

Obr. 20: Pyšely, zámek, severovýchodní průčelí, nálezořová situace. 1 - kamenné lomové zdivo, 2 - cihelné zdivo, 3 - osekaná cihelná římsa, 4 - spáry se zbytky omítky a cihelným ostěním patříci snad renesančním otvorům, 5 - cihelný vynášecí oblouk renesančního původu, 7 - zjištěné barokní články, 8 - zazděné půlkruhové záclenky klasicistních oken s omítkou ve spáře, 9 - fragmenty sgrafit, 10 - otvor neznámého původu, 11 - část barokního kamenného ostění. (Zaměřili P. Kroupa a E. Vyletová s použitím zaměření Obnovy památek.)

venou klenbou, zmiňovaných v popise z roku 1805.²⁸⁾

Z barokní úpravy fasád se zachoval pouze výše zmíněný portál kaple a části architektonických článků, které byly patrné po odstranění omítky na severovýchodní fasádě a východní přístavbě. Na východní přístavbě byla odhalena původně odsazená nároží lemovaná lizénami s bosáží a část průběžné parapetní římsy. Suprafenestry oken měly výrazně tvarované římsy. Na fasádě byly zjištěny dva typy střídajících se říms suprafenester. U jižního nároží zámku byly odhaleny na obou stranách fasády malované sluneční hodiny.

Celkovou představu o podobě barokního zámku si lze dokreslit na základě starších popisů zámku uváděných v literatuře.²⁹⁾ Ze srovnání popisů vyplývá, že zámek o dvou zděných podlažích měl před klasicistní přestavbou další dvě podlaží podkrovní. Je zmiňován střední sál ve dvou podlažích nad sebou s pokoji po stranách. Vytvoření dvou úrovní podkroví umožňovaly půdorysné rozměry střechy. K osvětlení sálu nad středem půdorysu byla ve střeše vytvořena zřejmě zmiňovaná pavilonová nástavba, ostatní místnosti byly osvětleny vikýři. Střecha zámku tak získala malebný členitý obrys. Pozdně barokní přestavba změnila kompaktní renesanční hmotu tvrze v členitou kompozici, gradující od bočních přístavb s nižší střechou ke střední ose mohutné střechy s pavilonem nad centrální částí zámku.

Hlavní barokní přestavba zámku byla provedena nejspíše za Jana Jindřicha z Bissingen kolem poloviny 18. století. Hrabě z Bissingen koupil panství Pyšely v roce 1746. Uvádí se, že zámek našel skoro na zboření, díl do rynku upustil a 2. díl znovu vystavěl.³⁰⁾ K přestavbě přistoupil zřejmě záhy po jeho koupi. O časovém zařazení přestavby

do poloviny 18. století by nasvědčovalo i tvarosloví portálu kaple.

Pozdně barokní přestavba naznačuje určité souvislosti s dalšími stavbami z tohoto období. Jedná se především o stavby na panství Jana Jindřicha z Bissingen, pocházející rovněž z doby kolem poloviny 18. století, u kterých byla mimo jiné vyslovena domněnka o možné účasti architekta F. I. Prěa.³¹⁾ Charakteristickým motivem je i zmiňovaná střešní pavilonová nástavba osvětlující střední sál. Příklady jejího užití u barokních staveb jsou u nás dostatečně známy (např. letohrádek v Ostrově n. Ohří, zámek v Kácově, Hostivících, Vinoři, Horní Polici, Kaiserštejnský palác v Praze a několik konventních budov). V případě Pyšel však, bohužel, na existenci pavilonu poukazuje pouze výše uvedený popis. Zajímavé je i srovnání půdorysného sché-

31) J. Žizka, Hospodářské dvory na panství Konopiště a Smilkov, in: Památky středních Čech 7/1, Praha, s. 8 - 11.

Obr. 21: Pyšely, zámek, fragment barokní římsy suprafenestry. Snímek E. Vyletová.

28) Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1. c., s. 157.

29) V popise z r. 1717 je zámek uváděn jako patrový se střechou ukončenou vížkou se zvony a prejzovou krytinou. V popise z r. 1805 je zámek uváděn jako třípatrový se sálem, předsíní a osmi malými pokoji ve 2. patře a letním sálem s dvěma bočními místnostmi ve 3. patře. Krytina byla šindelová. (in Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha a okolí, Praha 1988, s. 157). Jiný popis uvádí, že před přestavbou v r. 1820, kdy bylo zřízeno 2. patro, „byly ve střeše vejstupky a okna do pokojů druhého poschodí a nejvyšší nad střechou stálo stavení do čtyř hran, na každé straně 2 okna, tedy 8 oken, jako by byl nad zámkem domek.“ (in Fr. V. Pokorný, Památnosti městečka Pyšely, Praha 1907, s. 9).

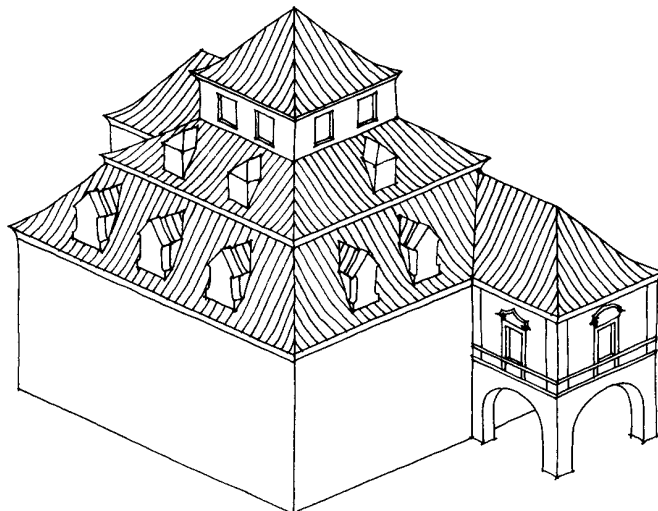
30) Fr. V. Pokorný, 1. c., s. 14.

matu zámku, jehož analogii lze spatřovat v půdoryse zámku v Luštěnicích, kde se objevuje shodný motiv dvou symetricky umístěných hranolových útvarů po stranách průčelí. Tyto skutečnosti pouze naznačují možné souvislosti, které by zasloužily samostatné zpracování, jehož rozsah však překračuje rámec tohoto příspěvku.

V souvislosti s barokní přestavbou zámku je třeba se zmínit i o dalších stavbách v areálu, které se pravděpodobně vztahují k této době. Severně od zámku je to zděný patrový špýchar s valeně klenutým sklepem a sedlovou střechou se štítem. Budova bývalého lihovaru jižně od zámku má zachováno starší, minimálně barokní jádro. Pozdně barokního původu je pravděpodobně i mohutná tříprůjezdová stodola s patrnými zbytky starší stavební fáze na jižním průčelí, která se nachází v odlehle poloze na východní straně areálu. Její umístění nasvědčuje tomu, že jižní část areálu pod zámek byla v té době zastavěna.

Klasicistní a pozdější úpravy

Zámek byl klasicistně přestavěn v roce 1820. Byl zvýšen o zděné 2. patro, byly upraveny fasády a dispozice. Úpravy dispozice se týkají zejména přestavby schodiště na severovýchodní straně a navazujících prostor. Z fasád bylo odstraněno barokní členění, odsazená nároží byla doplněována, okna v přízemí a 1. patře obdržela půlkruhové záklenky. Na severovýchodním průčelí měla půlkruhové záklenky pouze trojice oken do prostoru schodiště. Půlkruhové záklenky zde byly zjištěny při průzkumu fasády. Ve špaletě zazděných záklenků byly zachovány omítky, které svědčí o tom, že záklenky byly původně otevřené. Je možné, že i okna na ostatních fasádách měla původně otevřené záklenky a teprve později opatřené výplněmi s reliéfy. Na jihozápadní fasádě byl zřízen sloupový portik. Klasicistní fasáda se s menšími úpravami dochovala dodnes. Pozdější stavební činnost z 2. poloviny 19. a počátku 20. století se kromě výstavby věže a drobných úprav na fasádě projevila zejména v historizujících a eklektických úpravách interiéru. V 19. století ztratila jihozápadní fasáda funkci hlavního vstupu, který byl přesunut na severní stranu.

Obr. 22: Pyšely, zámek, hypotetická podoba zámku po barokní přestavbě. Kresba E. Vyletová.

ZUR BAUENTWICKLUNG DES SCHLOSSES IN PYŠELÝ

Der angeführte Aufsatz ist ein Beitrag zur Bauentwicklung des Sitzes in Pyšely (Bez. Praha-ost), schöpfend aus den Untersuchungsergebnissen durchgeführt bei der Herrichtung in den Jahren 1993 - 95. Der Aufsatz beschäftigt sich mit der Entwicklung der zwei ältesten und dadurch auch der Schlüsselgebäude des heutigen ausgedehnten Areals - des eigenen Schlossgebäudes und des Objektes Konstruktionsnummer 6, westlich vom Schloss bei dem Ringplatz stehend.

Der älteste Arealkern festgestellt durch die Untersuchung enthält das Objekt Konstr. Nr. 6. Die gotische Entwicklungsetappe dokumentieren im Objekt zwei Kellerräume mit Tonnengewölbe und einem halbkreisförmigen Steinportal mit Abschrägung. Auf Grund der Portalanalyse und der Archivquellen wurde eine Hypothese der möglichen Zeiteinreihung dieser Etappe in die Zeit um das Jahr 1400 aufgestellt. Die Form des oberirdischen Teiles des gotischen Sitzes bleibt unbekannt. Nur aus späteren Beschreibungen kann man vermuten, dass weitere mittelalterliche Teile des Sitzes mit dem erwähnten Turm nordöstlich vom Objekt Konstr. Nr. 6 standen. Die oberirdischen Teile des Objektes Konstr. Nr. 6 sind Renaissance - Ursprungs mit Barockzurichtungen. Den Renaissance - Aufbau kann man in zwei Etappen unterscheiden. In der ersten Etappe wurde das Objekt des Tores mit dem Tonnengewölbe des Innenraumes mit Stichkappen mit Stuckgraten erbaut. In der zweiten Renaissance - Etappe wurde zum selbständig stehenden Objekt des Tores ein einstöckiges Wohnhaus angeschlossen. Stocküberreste mit Fenstergewänden in der Aussenwand und Öffnungen für Balken, die die ursprüngliche Decke trugen, wurden bei der Untersuchung des Bodenraumes des jetzt nur Erdgeschossobjektes entdeckt. In der weiteren Frühbarocketappe wurde der mittlere Raum des Erdgeschosses mit einem Tonnengewölbe mit Stichkappen eingewölbt. Der letzte ausdrucksvolle Umbau im Geist des dynamischen Barocks vereinheitlichte das Objekt in Masse durch Bildung einer symmetrischen Gartenfront mit einem konvex abgerundeten Risalit.

Das Gebäude des eigenen Schlosses ist im Grund einstöckiges Renaissancegebäude auf einem Quadratgrundriss. Es ist eine Dreitrakt-disposition mit einer Mittelhalle und mit drei Räumen in den äusseren Trakten. Das Gebäude stellt so einen fortgeschrittenen Bautyp dar, beeinflusst durch die Anordnungen der italienischen Renaissancevillen. Das Erdgeschoss war ursprünglich gewölbt. Die Halle hatte ein typisches Muldengewölbe mit Eckenausschnitten. Die Front der Gebäude bedeckte ein Briefumschlagsgraffito, entdeckt in Fragmenten an allen vier Seiten. Den Aufbau des Renaissancesitzes kann man hypothetisch in die 80. Jahre des 16. Jahrhunderts einreihen. Der Barockumbau veränderte die Kompaktheit des Renaissancebaues in eine mehr gegliederte Komposition durch Anschluss zweier prismatischer Anbauten symmetrisch zur Nordfront. Das Dach erhielt offensichtlich einen Pavillonbau. Aus den architektonischen Gliedern dokumentieren diese Etappe das Kapellenportal mit dem konvex abgerundeten Grundriss und Teile der Fassadenglieder, entdeckt bei der Untersuchung unter dem Putz. Der Umbau aus der Zeit um die Hälfte des 18. Jahrhunderts, die Zeichen des dynamischen Barocks tragend, hängt offensichtlich mit dem oben erwähnten Umbau des Objektes Konstr. Nr. 6 und mit weiteren Bauten auf dem Herrschaftsgut Pyšely zusammen. Es folgte ein Klassizismusumbau, welcher im Grund dem Schloss die heutige Form einprägte.

ABBILDUNGEN

- 1: Pyšely, Landkarte des stabilen Katasters, 1841.
- 2: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Gesamtansicht vom Platzraum. Gegenwärtiger Zustand. Lichtbild P. Kroupa.
- 3: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Gotisches Portal im Kellerraum. Lichtbild P. Kroupa.

- 4: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Kellersituation. Schwarz bezeichnet gotisches Mauerwerk, weiss jüngerer. Einzeichnung P. Kroupa, E. Vyletová.
- 5: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Erdgeschoss, Schema der Bauentwicklung. Gekreuztes Mauerwerk - I. Renaissance - Etappe, rechtsseitig schraffiertes Mauerwerk - II. Renaissance - Etappe, linksseitig schraffiertes Mauerwerk - nach dem Jahre 1608, gestricheltes Mauerwerk - Barock aus der Zeit von Johannes Heinrich von Bissingen, weiss - neuzeitliches und zeitlich nicht eingereihtes. Vermessung: P. Kroupa und E. Vyletová.
- 6: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Bodenraum (ursprünglicher Stock), Fundsituation mit den Fensternischen, Bodenabsatz des Stockes und Balkennischen. Rechtsseitig schraffiertes Mauerwerk - II. Renaissanceetappe. Vermessung: P. Kroupa und E. Vyletová.
- 7: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Front zum Platzraum an der Stelle des ehemaligen Renaissancetores, Fundsituation. 1 - Fuge das selbständige Torobjekt vom Renaissancehaus trennend, 2 - Bogen der äusseren Oberseite der Tordurchfahrt, 3 - Ziegelmauerwerk der Einwölbung. Vermessen: P. Kroupa und E. Vyletová.
- 8: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Gewölbe des Renaissancetores. Lichtbild P. Kroupa.
- 9: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Front zum Platz, Fuge das Objekt des Renaissancetores vom Renaissancehaus trennend mit Rest des Putzes der ursprünglichen äusseren Oberseite der südwestlichen Tormauer. Lichtbild P. Kroupa.
- 10: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Front zum Platz, Einwölbung der Einfahrt des Renaissancetores. Lichtbild P. Kroupa.
- 11: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Dachraum (ursprünglicher Stock), Innenputze des Stockes des Renaissancehauses mit Gewände der Fensternische. Lichtbild P. Kroupa.
- 12: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Gartenfront, Einwölbung des Renaissancetores. Lichtbild P. Kroupa.
- 13: Pyšely, Objekt Konstr. Nr. 6, Stoffrekonstruktion des Tores in der I. Etappe und des Renaissancehauses mit dem Tor in der II. Etappe des Renaissance - Aufbaues. Zeichnung: E. Vyletová.
- 14: Pyšely, Schloss, Gesamtansicht. Lichtbild E. Vyletová.
- 15: Pyšely, Schloss, Gewölbe der Schenkstube im Erdgeschoss. Lichtbild P. Kroupa.
- 16: Pyšely, Schloss, Detail des Sgraffitos. Lichtbild E. Vyletová.
- 17: Pyšely, Schloss, Grundriss des Erdgeschosses und Stockes, Schema der Bauentwicklung. Gekreuzt - Renaissance-mauerwerk, gestricheltes - Barockmauerwerk, weisses - späteres und zeitlich nicht eingereihtes. Analyse der Bauentwicklung durchgeführt von P. Kroupa und E. Vyletová unter Benützung der Vermessung von Obnova památek.
- 18: Pyšely, Schloss, Sgraffito an der Ecke der Nordfront mit anknüpfendem Barockanbau. Lichtbild E. Vyletová.
- 19: Pyšely, Schloss, Fuge vielleicht einer Renaissance - Öffnung mit Putzüberrest und einem nachträglich eingefügten Bogen eines klassizistischen Fensters in der Mittelachse der Nordfassade. Lichtbild E. Vyletová.
- 20: Pyšely, Schloss, Nordostfront, Fundsituation. 1 - Bruchsteinmauerwerk, 2 - Ziegelmauerwerk, 3 - abgehauener Ziegelsims, 4 - Fugen mit Putzüberresten und Ziegelgewände wahrscheinlich zu den Renaissanceöffnungen gehörend, 5 - Ziegeltragbogen des Renaissance - Ursprunges, 6 - Ziegeltragbogen unterbrochen durch eine halbkreisförmige Öffnung, 7 - Festgestellte Barockglieder, 8 - Zugemauerte halbkreisförmige Einwölbung der klassizistischen Fenster mit Putz in der Fuge, 9 - Fragmente des Sgraffitos, 10 - Öffnung von unbekanntem Ursprung, 11 - Teil des Barocksteingewölbes. Die Vermessung der Funde P. Kroupa und E. Vyletová auf Grund der Vermessung von Obnova památek.
- 21: Pyšely, Schloss, Fragmente des Barockgesimses des Türborteiles. Lichtbild E. Vyletová.
- 22: Pyšely, Schloss, Hypothetische Form des Schlosses nach dem Barockumbau. Zeichnung E. Vyletová.